

**І.І. Подік** (Національний університет Державної податкової служби України, м. Ірпінь, Україна)

**Ю.В. Гончаров** (Київський національний університет технологій та дизайну, Україна)

### **РОЛЬ ПОДАТКІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

*У статті розглянуто період оподаткування від часів Київської Русі до сьогодення та здійснено аналіз поступового розвитку ролі податків у забезпеченні економічної безпеки держави.*

*Ключові слова:* економічна безпека, податки, платежі, збори.

*Рис. 5. Літ. 14.*

**И.И. Подик** (Национальный университет Государственной налоговой службы Украины, г. Ирпень, Украина)

**Ю.В. Гончаров** (Киевский национальный университет технологий и дизайна, Украина)

### **РОЛЬ НАЛОГОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

*В статье рассмотрено период налогообложения со времен Киевской Руси до наших времен и проведено анализ постепенного развития роли налогов в обеспечении экономической безопасности государства.*

*Ключевые слова:* экономическая безопасность, налоги, платежи, сборы.

**I.I. Podik** (National University of Tax Revenue Office of Ukraine, Irpin, Ukraine)

**Y.V. Goncharov** (Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine)

### **ROLE OF TAXES IN PROVIDING ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE: THE HISTORICAL ASPECT**

*The article considers the whole period of taxation in Ukraine, from Kievan Rus to nowadays and analyses the gradual development of taxes's role in providing economic security for the state.*

*Keywords:* economic security; taxes; payments; duties.

**Постановка проблеми.** На сьогоднішній день, незважаючи на значні кроки з розвитку вчення про економічну безпеку, питання ролі податків в її забезпеченні залишається поза увагою науковців. Така зневага до настільки актуальної теми є безпідставною, адже варто погодитися з позицією С.В. Онишко, що податки займають особливе місце в системі економічної безпеки, оскільки вони не тільки забезпечують фінансовими ресурсами практично всі складові економічної безпеки (фінансову, соціальну, екологічну, правову тощо), а й виступають інструментом впливу на економічні і соціальні процеси та чинником зворотного зв'язку і залежності функціонування держави від платників податків [8, 10].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** В Україні питання впливу податків на забезпечення економічної безпеки держави у своїх наукових роботах розглядали С.В. Онишко [7; 8] та О. Новицька [8], у Росії цій проблемі присвячені дисертаційні дослідження А.С. Алісенова [1], О.О. Аніщенко [3], Л.Е. Гаджиевої [4], Н.О. Янжинової [13].

**Невирішеною частиною проблеми** залишається історична еволюція ролі податків у забезпеченні економічної безпеки держави.

**Метою дослідження** є вивчення поступового розвитку ролі податків у забезпеченні економічної безпеки держави, що, у свою чергу, навчить цінувати їх значення для господарського життя та дасть можливість краще зрозуміти сучасний стан й оцінити можливі напрями розвитку.

**Основні результати дослідження.** Питання ролі податків у забезпеченні економічної безпеки держави сформувався одночасно з виникненням державності на території України. Так, іще в давньослов'янських племенах голова племені – князь – брав на себе обов'язки гарантування як військової, так і економічної безпеки племені, за що вдячні общинники підносили йому «дари» і «поклони», а підкорені племена були зобов'язані сплачувати данину [9, 207].

Розвиток державності, що ознаменувався утворенням Київської Русі, послужив збільшенням ролі податків у забезпеченні економічної безпеки держави. Адже зростання могутності Київської держави, розширення її кордонів і сусідство з войовничими кочовими племенами зумовили ускладнення системи забезпечення економічної безпеки.

Саме тому для даного періоду характерною є постійна поява нових видів податків, а також паралельне співіснування данини, оброків, «уроків», «поклонів», «дарів», «кормів» і мита (основними видами мита були: заставне, торгове і судове). Також активно використовувалося особисте оподаткування у формі «подимного» та «поплужного» (залежно від об'єкта оподаткування двору («димув») чи землі, яка вимірювалася «плугом» («ралом», «сохою»), а з появою християнства додалися іще податі на користь духовенства («десятина» та деякі види мита, наприклад, за торгівлю у дні храмових свят) (рис. 1). Поширеним явищем у Київській Русі було встановлення натуральних повинностей на користь держави: будівництво мостів, доріг, гребель тощо.

З кінця XI ст. влада київських князів стала слабшати, внаслідок чого відкрився шлях для завоювання Київської Русі. Так, протягом 1237–1242 рр. війська Батия захопили всю Північно-Східну Русь та утворили нову державу – Золоту Орду.

У перші 20 років свого правління монголо-татари визначили порівняно не високу данину [9, 208]. Але з часом Золота Орда посилила податковий тиск на слов'янських територіях та встановила свою податкову систему, використовуючи українські землі як джерело не тільки фінансування потреб для забезпечення економічної безпеки монголо-татарської держави, але й для нарощування могутності свого війська (данина людьми для воєнних походів).

Загальнообов'язковим для сплати був «тагар» – пшениця, дві мотузки, одна біла монета, стріла, підкова. Окремо існував «тагар з худоби»: з кожних 20 голів вимагали одну на користь хана [5, 85]. Основним поземельним податком на користь ординської казни був «харадж». У грошовій формі стягувалися «вихід», об'єктами якого були особи чоловічої статі та кількість голів худоби, і «тамга» (торговельне мито). «Тамгу» також платили міські і сільські ремісники. Ще ціла низка податків сплачувалася у натуральній формі, їх в народі називали «татарщина». Частково в грошовій, частково в натуральній формі стя-

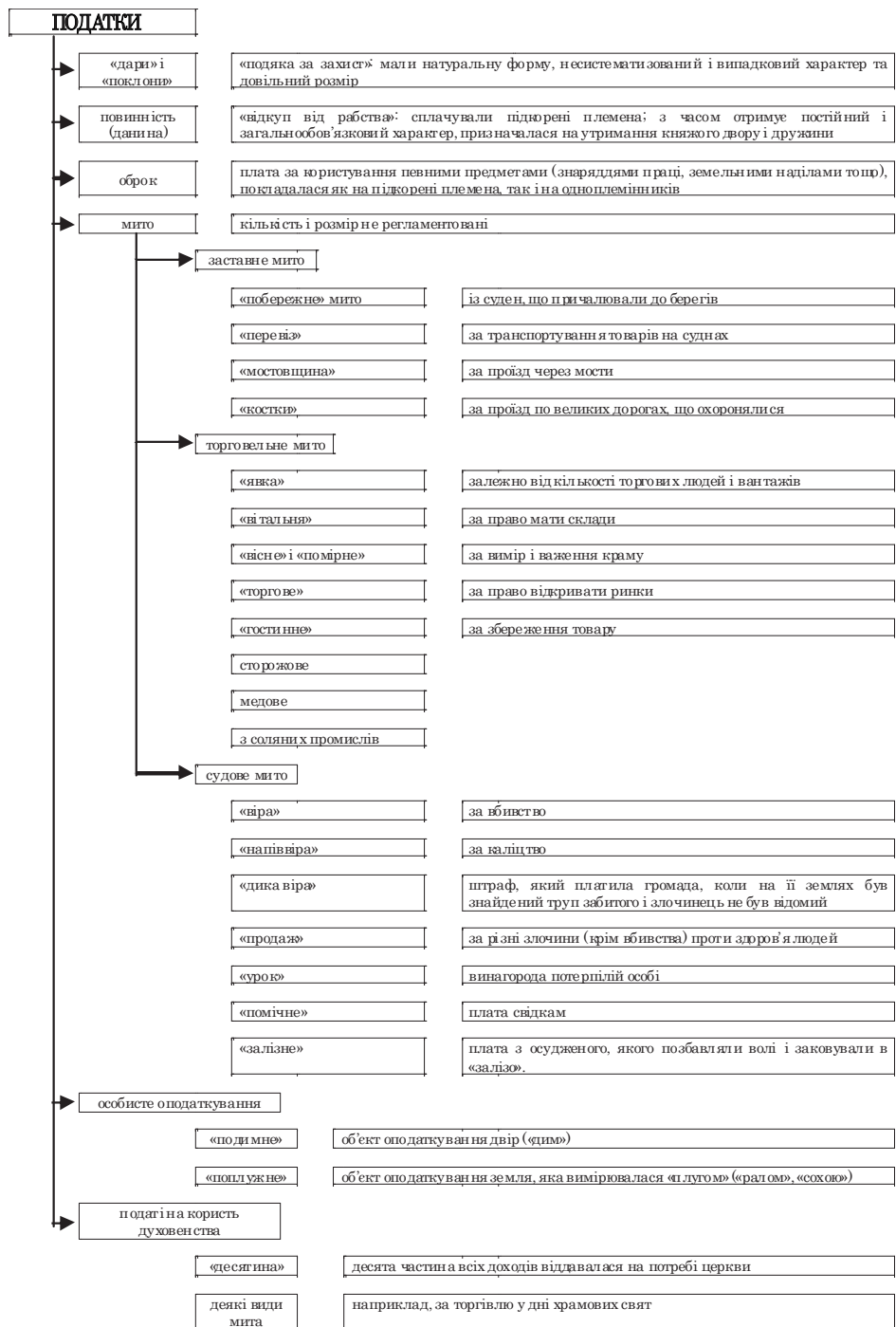


Рис. 1. Податки, що стягувалися за часів Київської Русі для забезпечення економічної безпеки держави, авторська розробка

гувався цільовий податок на утримання емірів і державних чиновників – «іхраджат». Крім того, існували повинності безоплатно доставляти підводи ординським чиновникам («ям») та утримувати посла Орди зі свитою («нузул»), будувати дороги й укріплення («бігар»), забезпечувати кіньми поштові станції («улаг»).

Кожна особа чоловічої статі, яка досягла віку, коли могла займатися промислом, обкладалася «ясаком». Крім «ясаку», сплачувало мито. Також у цей період з'явився податок, що стягувався з метою викупу полонених з рабства – «полоняннині податі» (рис. 2).

ПОДАТКИ	
«тагар»	пшениця, дві мотузки, одна біла монета, стріла, пішока
«тагар з худоби»	з кожних 20 голів одна на користь хана
«карадж»	основний поземельний податок
«віхід»	податок, об'єктами якого були особи чоловічої статі та кількість голів худоби
«тамга»	торговецьке мито, яке також платили міські і сільські ремісники
«татарщина»	ряд податків, що сплачувалися у натуральній формі
«іхраджат»	податок на утримання емірів і державних чиновників
«ям»	повинність безоплатно доставляти підводи ординським чиновникам
«нузул»	повинність утримувати посла Орди зі свитою
«бігар»	повинність будувати дороги та укріплення
«улаг»	повинність забезпечувати кіньми поштові станції
«тарх»	примусова купівля населенням товарів з державних запасів за завищеними цінами або примусовий продаж державі товарів за заниженими цінами
«ясак»	податок, яким обкладалася кожна особа чоловічої статі, що досягла віку, коли могла займатися промислом
мито	додатковий необов'язковий податок
«війна»	повинність, яка виявлялася в тому, щоб видавати людей у ханський воєнний похід
«полоняннині податі»	податок, що стягувався з метою викупу полонених з рабства
соха	поземельний податок

Рис. 2. Податки, які стягувалися Золотою Ордою на українських землях, авторська розробка

Кардинально іншою була ситуація у південно-західній частині Русі, де ще наприкінці XII ст. з'явилась Галицько-Волинська держава. Це державне утворення стало основним правонаступником Київської Русі, продовживши державотворчі традиції східних слов'ян. Галицько-Волинське князівство забезпечило високий рівень економічної та військової безпеки держави, використовуючи для цього систему податків і зборів, яка склалася на території Київської держави.

XIV ст. ознаменувалося кардинальними змінами на політичній арені. Влада Львівських князів і Золотоординських ханів почала слабшати чим скористалися держави-сусіди, розділивши між собою українські землі: Буковина опинилася у складі Молдавської імперії, Галичина – під Польщею, Волинь,

Київські, Чернігово-Сіверські, Переяславські землі, а пізніше Поділля – під Литвою. З цього часу на довгі століття було втрачено високий рівень безпеки держави, а території сучасної України виконували роль ресурсного джерела у забезпеченні економічної безпеки держав-завойовниць. Тому очевидним є те, що на колонізованих українських землях податкова система набувала характеристик, властивих системам держав-поневолювачів.

Велике князівство Литовське за характером було Литовсько-Руською державою, через те велика кількість податків за своєю побудовою та назвами була пов'язана з податками Київської Русі. Наприклад, збереглася данина, що сплачувалася общинами. Продовжувалося стягнення «подимщини», що походила від киево-руського «диму» [5, 98]. Також однією з давніх традицій було використання в Литовському князівстві «посощини» (пов'язана із «поплучним», тому що походить від слова «соха» – плуг). Серед податків, які сплачувалися в натуральній формі, варто відмітити «воловщину», «станцію», «деко», «хміль» і «дрова». До них додаються ще грошові: «сербщина» та «поголовщина» (рис 3).

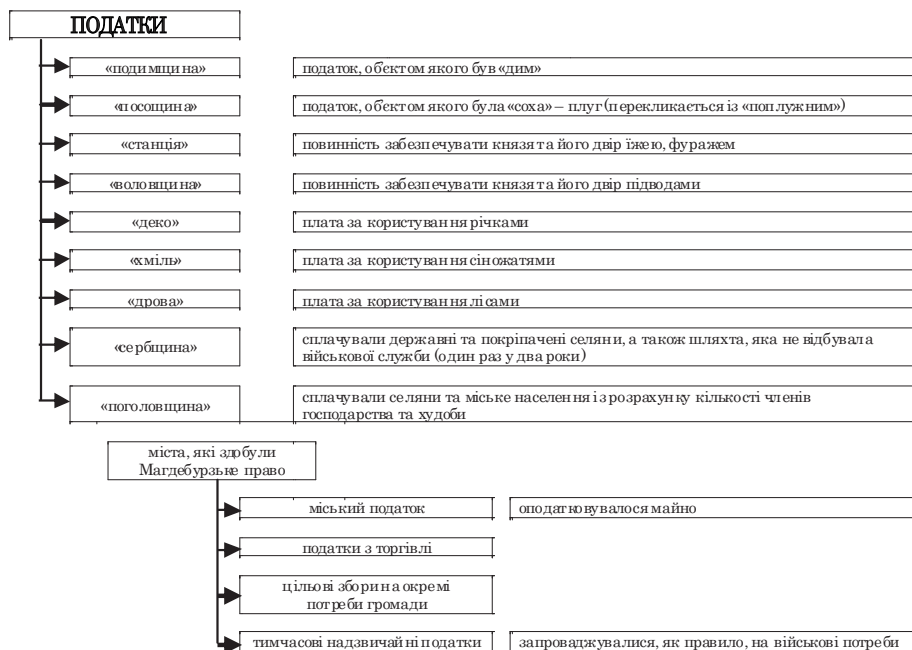


Рис. 3. Податки, які стягувалися Великим князівством Литовським на українських землях, авторська розробка

Загальним правилам оподаткування не підпорядковувалися українські міста, які здобули Магдебурзьке право. За таких умов містом управляв магістрат, якому належало право запровадження податків. Міським податком у містах оподатковувалося майно. Практикувалися також податки з торгівлі та цільові збори на окремі потреби громади. Отримані кошти використовувалися на потреби міста, однак інколи під час воєн частину їх магістрат від імені

міської громади віддавав до казни великого князя. Князівська влада також практикувала запровадження у цих містах тимчасових надзвичайних податків, як правило, на військові потреби.

З кінця XIV ст. (згідно з Кревською унією) посилювався вплив Польщі на Литву та українські землі, а в 1569 р. за Люблінською унією утворюється нова держава – Річ Посполита. Польська шляхта проводила політику асиміляції щодо українського населення. Національний гніт доповнювався економічним: нещадно використовувалася праця та землі українського народу. Найширші маси сільського і частково міського населення були зобов'язані відбувати панщину, сплачувати натуральну данину і грошовий чинш та інші сплати безпосередньо своїм панам (шляхті) [10, 135].

Оподаткування міського населення залежало від категорії міста (королівське чи великокнязівське, приватновласницьке, церковне, самоврядне), а також від майнового стану та роду занять міщанина. Одна із особливостей тогочасної організації виробничої діяльності у містах полягала в тому, що ремісники об'єднувалися у професійні корпорації – цехи, які платили місту визначену суму податків.

Мешканці міст, що належали окремим феодалам, платили «чинш» і податки, виконували низку повинностей на користь власника. Мешканці королівських і великокнязівських міст також виконували загальнодержавні і встановлені старостами й управителями повинності.

Особливе становище було у жителів самоврядних міст. Так, міщани сплачували «шос» – податок від нерухомого майна у місті (близько 4% вартості майна), що спочатку був загальним майновим, прибутковим податком, а також податки, які встановлювалися міським магістратом. До останніх належали утримання міської адміністрації, варти, князівського війська («станція»), сплата грошових податків до міської скарбниці та численні місцеві податки з торгів і промислів: «чопове» і «шеляжне» – від продажу алкогольних напоїв; «прасовка» – за торгівлю сіллю; «пасічний» – за бджільництво; «шос» – на будівництво доріг; «складове»; від ваги та міри; на міську сторожу; на ремонт міських укріплень, шляхів, мостів; на санітарні заходи тощо. Існував навіть колядницький збір, за колядування під час різдвяних і пасхальних свят. Його збирали так звані крайники, які самі звільнялися від цього збору (рис. 4).

Оскільки міста України були важливим джерелом грошових надходжень до державної скарбниці і фінансування потреб щодо забезпечення економічної безпеки, то на міщан, незалежно від категорії міста, поширювалися всі загальнодержавні податки – «сербщина», «воловщина», «подимне» тощо, а також деякі види надзвичайних сеймових податків [10, 135].

У XVII ст. в степах Причорномор'я зароджується феодальна республіка – Запорізька Січ, яка, за твердженням В.Л. Андрущенка, «аномального походження з точки зору теорії про те, що держава виростає з родоплемінного ладу після появи сім'ї, суспільного поділу праці, приватної праці і класового розширення населення» [2, 101]. Однак Січ виявляла риси державності та виконувала державні функції: від законодавчого регулювання відносин і процесів до внутрішнього і зовнішнього захисту та духовного розвитку [5, 108].

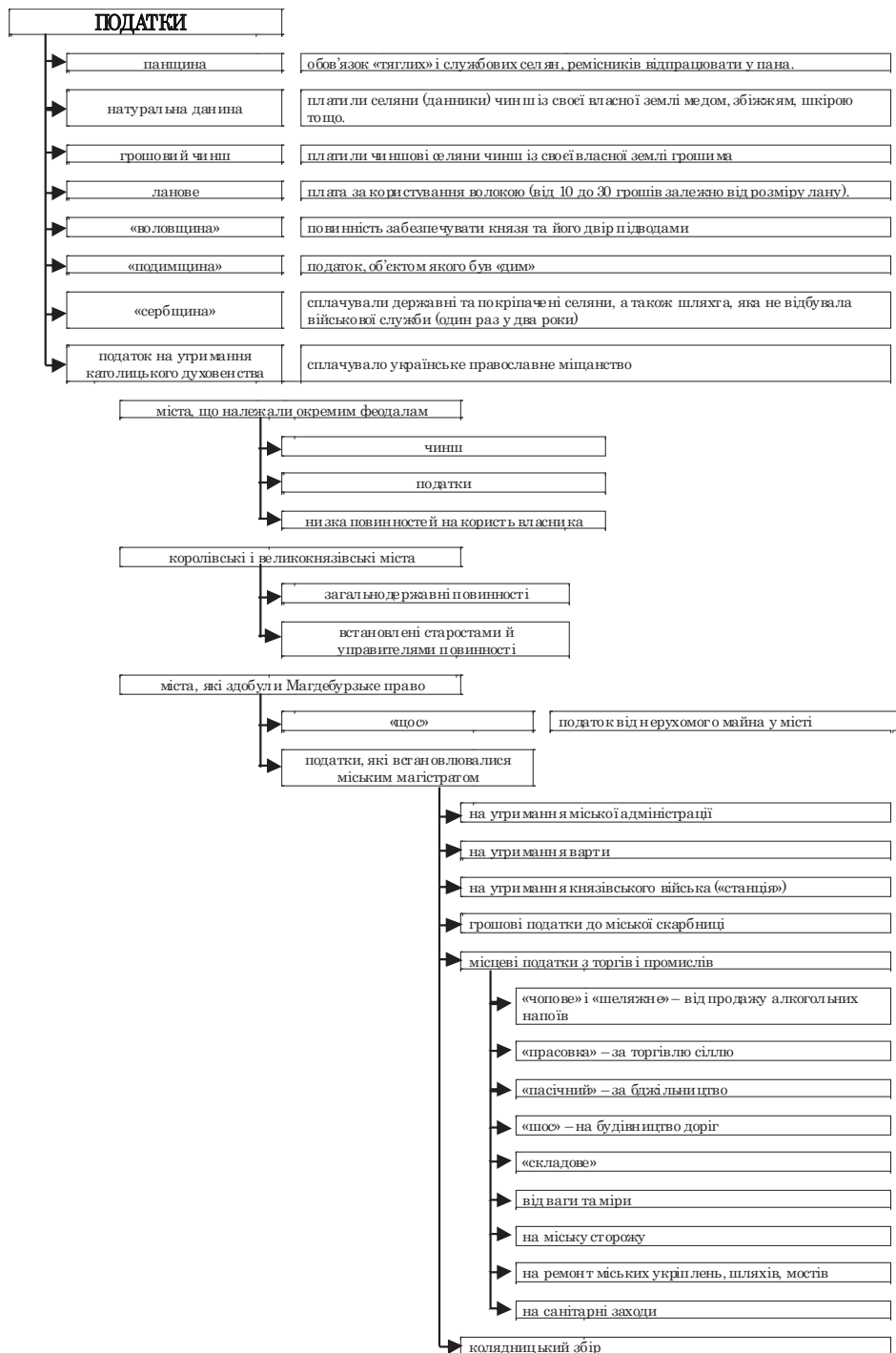


Рис. 4. Податки, що стягувалися Річчю Посполитою на українських землях, авторська розробка

Для забезпечення безпеки своїх територій Запорізька Січ використовувала власну казну (скарб) та систему оподаткування. Остання формувалась під впливом тенденцій розвитку фіскальних інститутів за давньоруської, литовської та польської доби в Україні. «Найперше цей вплив відчувається в термінології» [5, 109].

Податкова система Запорізької Січі одночасно включала до свого складу: традиційні, характерні для нашого народу фіскальні інструменти; запозичені елементи; оригінальні, притаманні лише козацькій державі, доходні статті. Її основними складовими були військовий оклад, мито, господарська десятина та медове, торгові акцизи («торгове»), «куфовий» збір, податок з шинків, подимне, «руга» та «роковщина».

Розглянемо кожен із них детальніше. Військовий оклад – це податок, який сплачувався однією з категорій козаків, яких називали «гніздуками» або «сиднями». Це були одружені козаки, які платили за сім'ю. Також з одружених козаків могли братися тимчасові податки, але лише у випадках, коли організовувався великий похід на Туреччину [11, 101].

Значну питому вагу в доходах бюджету козацької держави склали різні види мита. Вони поділялися на привізні та вивізні («індукти», «евекти»). Також бралось мито за транзитивний перевіз товарів через запорізькі землі [5, 110].

Господарська десятина та медове справлялися з хуторів, млинів, промислів і пасік. З хуторів і млинів бралась десятина натурою, а з промислів і пасік – грошми («медове»). Крім того, платниками господарської десятинали були піддані Речі Посполитої («посполити»), які користувалися землею війська запорізького. У зв'язку з цим, інша назва цього податку – «податок на посполитих». З них справлялося 10% врожаю.

Торгове – різновид акцизного податку, який справлявся з крамарів. Як правило, він складав 10% вартості товарів, що продавалися на січовому ринку. Однак інколи цей податок застосовувався не у пропорційному, а у фіксованому розмірі [5, 111].

«Куфовий» збір – податок зі спиртного. Куфа – бочка з горілкою чи вином. У таких бочках, до речі, тогочасне населення зберігало більшість продуктів харчування. З кожної бочки горілки, привезеної на продаж, належало сплатити одну кварту (близько 1 літра) натурою та 1 карбованець грошми. З бочки ж вина продавці повинні були віддати на користь козацької скарбниці одне відро. Пізніше цей податок був розповсюджений на інші продукти харчування. Так, з продавців борошна також брали 1 карбованець від куфи.

Податок з шинків сплачувався шинкарями та корчмарями, що утримували свої заклади у паланках, зимівлях і на Січі. Оскільки більшість шинкарів були за національністю євреями, то цей податок ще іменували «податком на євреїв».

«Подимне» – це податок з хат, населених посполитими (не козаками).

«Руга» та «роковщина» – податки, що призначалися на утримання православної церкви і духовенства.

Неоднозначно можна охарактеризувати лише такий дохід козацької скарбниці, як «мостове». З одного боку, це не податок, а плата за послуги, яка



справлялася на переправах і мостах. Разом з тим, «мостове» вважається податком, який мав цільове призначення (на утримання мостів і переправ). Розміри «мостового» залежали від місця знаходження мосту (переправи) та його довжини, статусу та майнового стану платника [5, 112].

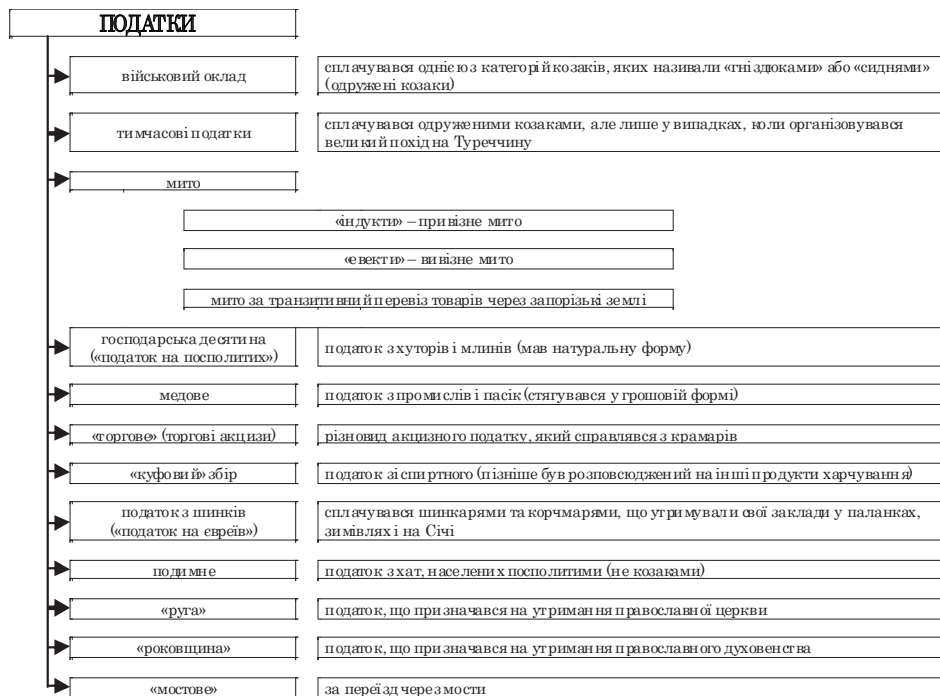


Рис. 5. Податки, що стягувалися Запорізькою Січчю для забезпечення економічної безпеки, авторська розробка

Як бачимо, через 5 століть після розпаду Київської Русі на українських землях з'явилося державне утворення, що мало на меті забезпечення економічної безпеки її територій, встановивши при цьому порівняно не значний податковий тягар.

Пізніше, згідно з Андрусівським договором, Лівобережна Україна перейшла під владу Російської імперії, в якій українські землі спочатку мали широку автономію та можливість забезпечити власну економічну й військову безпеку, а податкові відносини зводились лише до сплати консолідованої данини Москві від імені гетьмана.

Однак згодом Російська імперія посилює експансію на Україну, в тому числі і податкову. Спочатку на українців розповсюдили лише поземельний податок, який на той час був основним податком в Росії, та низка повинностей (наприклад, утримання війська на постой). Пізніше додалися й інші, широко розповсюджені в Росії цільові податки: «ямські гроші», «стрілецькі гроші» (на утримання армії), «полоняннині гроші» (на викуп військовополонених), «ямчужні гроші» (на селітру для виготовлення пороху), гроші на городову та засічну справу (призначалися для будівництва укріплень) тощо. Активно

впроваджувалися непрямі податки: мито (при імпорті й експорті товарів), внутрішнє торгове мито (за переміщення товарів, складування і продаж, за торгівлю спиртним), тверде мито з «гостинних дворів і лавок».

Суттєве поповнення царській казні давали також грошові оброки (казенні рибні ловлі, млини, солеварні, сінокоси, городи, боброві гони, криголамні, громадські лазні, кладові, амбри, воскобійні, винокурні, пивоварні, солодовні тощо), податок на майно (стосувався лише передачі землі у спадок) та різні збори (наприклад, збір з громадських бань) [5, 116].

Період правління Петра I ознаменувався створенням штату «прибильників», завданнями яких було вигадування нових податків. У цей час було введено: «драгунські гроші», «рекрутські гроші», «корабельні гроші», гроші на купівлю драгунських коней, «гербовий збір» (за видачу та засвідчення документів); подушний збір із «візників» (складав десяту частину від їх доходів від найму); податок на печі; податок на судна; податок на гарбузи; податок на горіхи; податок з продажу продуктів харчування; податок з найму житла; «криголамний податок»; податок на «вуса та бороди»; додатковий податок на розкольників [5, 117]. І ще одним нововведенням часів Петра I стало запровадження подушного оподаткування.

Правління імператриці Катерини II відзначилося значними змінами в податковій системі. Так, було відмінено промислові податки та подушний податок з купців. Натомість запроваджувався гільдійський збір (єдиний промисловий податок).

Також у цей час, в результаті поділу Польщі, до складу Росії увійшла Правобережна Україна, яка, згідно з Андрусівським перемир'ям, до початку 70-х років XVIII ст. залишалася під владою останньої.

Криза фінансів і величезний дефіцит бюджету за правління Олександра I стали причиною впровадження так званого «плану фінансів» – програми реформ з метою впорядкування доходів і витрат держави, автором якої був міністр фінансів М.М. Сперанський. Її лейтмотивом було підвищення податків у кілька разів. Так, ставки гільдійського збору були диференційовані по гільдіях – від 2,5% до 4,75%. Значно були підвищені індивідуальні акцизи, гербовий збір, подушний податок. Основною ж новацією того часу було запровадження прогресивного податку на доходи поміщиків від земель.

Імператор Олександр II у 1863 р., в пошуках нових дохідних джерел, відміняє подушний податок з міщан і натомість вводить «податок на нерухому власність у містах, посадах і містечках», змінює порядок поземельного оподаткування, справляння акцизів (зокрема підвищуються ставки «питного податку») та промислових податків: крім гільдійського збору, передбачається справляння білетного збору за всі лавки та промислові точки, а власники винокурень, пивоварень, медоварень, горілчаних і цукрових заводів, тютюнових фабрик повинні були сплачувати особливі патентні збори.

Для компенсації надходжень, пов'язаних з відміною кріпосного права, було підвищено податок на нерухомість у містах, гербовий збір, поземельний податок, промисловий податок, запроваджено податок на спадщину, податок на доходи від грошових капіталів і новий податок на споживання – квартирне.

Чергова реформа податкової системи Росії була здійснена останнім імператором Миколою II у 1898 році. Промисловий податок поділено на дві частини: основний податок і додатковий. Основний податок підлягав сплаті всіма підприємствами шляхом купівлі промислових свідоцтв. Додатковий промисловий податок справлявся: з акціонерних товариств та інших підприємств, зобов'язаних подавати щорічну фінансову звітність – залежно від капіталу та за прогресивною шкалою від прибутку; з інших підприємств – у вигляді додаткового розкладного збору та відсоткового збору з прибутку.

У подальшому до жовтневого перевороту 1917 р. здійснювалися в основному фрагментарні зміни в оподаткуванні. Як правило, підвищувалися деякі податки, що не входили до складу основних бюджетотворюючих. Єдиним серйозним кроком у сфері оподаткування було запровадження тимчасового податку на приріст прибутків.

Загалом за часів перебування під владою Російської імперії українські землі повернулися до статусу ресурсного джерела у забезпеченні економічної безпеки держави-завойовниці.

Східна Галичина та Буковина після поділу Польщі перейшли під владу Австрії. Це означало, що населення відповідних територій до Першої світової війни, протягом більш як півтора століття, оподатковувалося за законами Австро-Угорщини, беручи участь у формуванні казни та забезпеченні економічної безпеки австрійського королівського двору Габсбургів [5, 131].

Основними податками Австро-Угорщини були: промислові, майнові, поземельний, домовий, акцизи (на пиво, горілку, цукор, м'ясо тощо), мито та фіскальні монополії.

Найдошкульнішими для українського населення були поземельний податок і фіскальні монополії.

Незважаючи на те, що поземельний податок Австрії свого часу вважався найбільш досконало побудованим, його ставка становила 22,7%. Враховуючи, що переважна більшість українців займалися землеробством, одразу зрозуміло, що лише у вигляді поземельного податку вони віддавали більше 1/5 доходів на користь австрійської корони [11, 133].

Однією з основних фіскальних монополій Австро-Угорської імперії була тютюнова. Вона забезпечувала 14% усього бюджету держави. Це особливо важливо з урахуванням того, що Галичина та Буковина забезпечували третину потреб Австро-Угорщини в тютюновій сировині.

Важливий період економічної історії України ознаменували події 1917–1921 рр., які характеризувалися соціально-економічними та політичними змінами. Протягом такого короткого періоду на українських землях існувало 5 держав: Українська Народна Республіка, Гетьманат, Директорія, Західно-українська Народна Республіка та Радянський Союз.

Кожна з означених держав для забезпечення економічної безпеки запроваджувала справляння своїх податків і зборів. Так, Генеральний Секретаріат Української Народної Республіки зберіг деякі старі, запроваджені ще за імператорських часів, податки, змінивши їхні ставки. Зокрема, були підвищені ставки індивідуальних акцизів. Паралельно було запроваджено податок на телефонні апарати і вино (промислові й акцизні збори з виробництва та про-

дажу вина) [12, 260]. Планувалося також введення у майбутньому фіскальної монополії на виробництво і продаж спиртного.

Податкову політику Гетьманату Павла Скоропадського склали прямі та непрямі податки. До прямих податків відносилися: основний промисловий податок, поземельний податок, податок на приріст прибутку й податок на нерухоме майно, збори з грошових капіталів та прилюдних вистав і гулянок. До непрямих податків належали цукрова, винна монополія, акцизи на виноградне вино, чай, пиво, дріжджі, сірники, тютюн, цигаркові гільзи, цигарковий папір, продукти нафтопереробки (особливо гас). Ще одним джерелом надходження до бюджету були митні доходи.

Директорія відзначилася шаленою емісією грошової маси. Змушена вести війну на кілька фронтів, держава на чолі з В. Винниченком та С. Петлюрою не могла утримати фінансову стабільність. Ніхто не дбав про податкову політику і через величезні військові витрати за два місяці казна спустіла [5, 139].

Одним із головних питань роботи фінансових органів ЗУНР було наповнення державного скарбу і забезпечення його достатньою кількістю готівки. Для видатків використовувались грошові кошти, які зберігались у банківських установах. Але відразу стало очевидним, що залишеної австрійською владою готівки недостатньо для забезпечення навіть першочергових видатків нової держави. Через це одразу ж на порядку денному постало питання про налагодження системи збору податкових платежів. Спочатку місцеві органи влади діяли на власний розсуд. Але згодом уряд ЗУНР відновив збір всіх податків і платежів, встановлених за часів Австро-Угорщини. Одним із головних джерел грошових надходжень стали відновлені державні монополії на алкогольні напої (пиво, вино та горілку), м'ясо, цукор, нафтопродукти, тютюн, сіль, порох, а також митні збори.

Після проголошення Акту злуки фінансування державних видатків уряду ЗУНР здійснювалося з Державної скарбниці УНР.

Входження України на правах суверенної республіки до складу СРСР означало, що з цього часу і до кінця XX ст. основні напрями забезпечення економічної безпеки держави й податки, які використовуватимуться для цієї мети, визначатимуться керівництвом СРСР.

Після того, як Раді Народних Комісарів вдалося закріпити свою владу, однозначно стали зрозумілі фінансові проблеми, які постали перед нею. Тому для акумуляції фінансових коштів було передбачено справляння таких податків: прибуткового, на приріст прибутків, з публічних видовищ і розваг, «одноразового надзвичайного десятимілярдного революційного податку». Крім того, запроваджувалися також всілякі одноразові та періодично сплачувані збори, контрибуції з маєтних класів і націоналізованих підприємств. Паралельно було введено продрозверстку [5, 147].

Період НЕПу відзначився реформами у податковій сфері. Зокрема, продрозверстку замінено на продовольчий податок, який згодом трансформувался у сільськогосподарський податок. Із завершенням колективізації сільськогосподарський податок розпався на три окремі податки: з колгоспів і колгоспників; з одноосібних трудових селянських господарств; з куркульських господарств.

Як доповнення до продовольчого запроваджувалися ще промисловий податок, загальногромадянський податок на боротьбу з епідеміями та голодом, а також на утримання дітей, що перебувають під державною опікою, прибутково-майновий податок, рентний податок і спеціальний військовий податок.

Початок 20-х років ХХ ст. відзначився також відродженням індивідуальних акцизів. Підакцизними товарами стають вино, сірники, тютюнові вироби, сигаретний папір, спирт, коньяки, горілка, пиво, мед, квас, прохолодні напої та мінеральні води, сіль, цукор, нафтопродукти, свічки, чай, кава, цикорій, пресовані дріжджі, текстильні вироби, гумові калоші тощо.

У наступні роки були також запроваджені: гербовий збір, зрівняльний збір, канцелярський збір, нотаріальний збір, судове мито, консульські збори, портові збори, «комунальні податки та збори» (податок із будівель у містах, квартирний збір, збір із власників транспортних засобів, прописочний збір).

Загалом до початку 30-х років ХХ ст. в Радянському Союзі існувало 86 різних податків і зборів.

Прихід Й. Сталіна до влади ознаменувався тотальним одержавленням, переходом до суворого централізму й одноосібної влади та податковими реформами, внаслідок яких основними податками стали: прибутковий податок з населення, податок з обороту, прибутковий податок з колгоспів і податок з нетоварних операцій. Додатково передбачалося оподаткування населення збором на потреби житлового та культурно-побутового виробництва. Як паралельний канал фінансування потреб із забезпечення економічної безпеки використовувалися відрахування від прибутків промислових підприємств і радгоспів. Це пов'язано з тим, що уряд вважав, що він може не оподатковувати дохід одержавлених підприємств, а розпоряджатися ним повністю на правах власника. З 1933 р. на селян був покладений обов'язок поставки державі продуктів з присадибних ділянок і домашніх господарств. Також поряд із названими були збережені деякі раніше існуючі податки [5, 148–149].

Отже, протягом перших двадцяти років перебування українських земель під радянською владою спостерігається нарощення економічного потенціалу територій України. Проте, незважаючи на позитивні зрушення в індустріальному розвитку окремих галузей промисловості, українські землі залишились основним постачальником ресурсів для забезпечення економічної безпеки СРСР. Крім того, на західній частині України, яка перебувала під владою різних держав, продовжували посилюватись відмінності в особливостях економічного, соціального, культурного та релігійного розвитку. Лише в 1939 р. відбулось об'єднання земель східної та західної України у єдину республіку Радянського Союзу.

З початком війни 1941–1945 рр. витрати бюджету Радянського Союзу небачено різко зросли. Це зумовило підвищення ставок діючих податків і запровадження низки нових. Серед нових податків було введено: військовий податок; податок на холостяків, одиноких і малосімейних громадян; збір з власників худоби.

Під час окупації німцями нещадно використовувалися українські землі та українське населення. Зокрема, було встановлено так званий «новий порядок», згідно з яким запроваджено 25 видів грошових податків, у тому числі за-

гальнодержавні (податок з обороту, прибутковий податок, податок з спадщини тощо) і місцеві (на будови, транспортні засоби, худобу, собак, кішок, димарі, промисли тощо). Важкою повинністю, як за часів татарського іґа, на окупованій території лягла відправка людей на роботи до Німеччини [14, 117].

Післявоєнний період, особливо роки правління М. Хрущова, ознаменувалися зниженням податків із фізичних осіб і деяких податків, що перекладалися в цінах на населення. Так, були відмінені обов'язкові натуральні поставки продуктів, податок із нетоварних операцій.

Починаючи із 60-их років ХХ ст. Радянський Союз вступає в «холодну війну» та «гонку озброєнь». З цього часу економічну безпеку держави вважають основою політики уряду. Оскільки нарощування збройного арсеналу потребувало збільшення витрат бюджету, то протягом наступних майже 30 років зміни в податкове законодавство вносились лише стосовно розподілу прибутків підприємств.

І хоча на середину 1980-х років криза вразила всі сфери життя СРСР, неефективна «соціалістична економіка» хронічно не забезпечувала потреб країни, з кожним роком знижувався життєвий рівень населення та відбулося падіння цін на міжнародному ринку на нафту і природний газ, уряд дотримувався лінії поступового зменшення податкового тиску на населення. У зв'язку з цим запроваджується патентування індивідуального підприємництва та податок на прибуток кооперативів; відмінюється нормативний розподіл прибутку і натомість вводиться податок на прибуток підприємств та універсальний акцизний податок – з продажу.

Після розпаду СРСР у системі управління безпекою України розпочався принципово новий етап (1991 р. та до сьогоднішнього дня), в якому безпеку стали розуміти як важливу передумову стабільного розвитку держави та її регіонів. Саме податки в цій системі становлять понад 70% дохідної частини державного бюджету України і, як наслідок, виступають фінансовою базою держави для здійснення її функцій, у тому числі і у сфері забезпечення економічної безпеки.

**Висновки.** Держава у будь-які історичні періоди не могла обходитись без збору податків. Це пояснюється тим, що захист населення від загроз, тобто забезпечення його безпеки, який є однією із передумов утворення держави та основною її функцією протягом усієї історії людства, неможливо здійснювати без відповідних фінансових ресурсів. А податки є найбільш надійним і найбільш доступним з усіх методів і способів їх акумуляції.

Історія має приклади, коли податки зближували народи чи об'єднували націю або ж спричиняли масові заворушення. Так, прикладом першого є об'єднання союзів і племінних слов'янських князівств в Київську Русь, де податки посприяли створенню єдиної держави та допомогли багатьом східно-слов'янським племенам урятуватись від руйнувань і спустошення з боку сусідів, забезпечивши їхню економічну та військову безпеку. А от утворення козацтва та визвольна війна під проводом Б. Хмельницького виступають зразком, коли надмірний податковий тиск і несправедливий підхід до визначення об'єкта оподаткування (наприклад, податок на утримання католицького духовенства, який сплачувався лише православними), спровокували масове



невдоволення українського населення. До речі, визвольна війна під проводом Б. Хмельницького є не єдиним випадком, коли податки спричиняли повстання та кровопролиття. Класичним прикладом є повстання у Дrevлянській землі проти київського князя Ігоря, коли той під час полюддя спробував стягнути данину з дrevлян двічі, за що поплатився головою. А от князь Олег став взірцем використання оподаткування з політичною метою, встановивши «легку данину» дніпровським сіверянам, після чого племена радомичів добровільно перейшли під протекторат князя.

Сьогодення теж має приклади подібного впливу податків. Згадаймо лише нещодавні події, пов'язані з прийняттям Податкового кодексу України, коли маса підприємців об'єдналися, вимагаючи змін щодо єдиного податку. Отже, податки є дуже важливим інструментом в системі забезпечення економічної безпеки держави. Адже саме податки дають можливість державі керувати суспільними відносинами, впорядковувати їх, а також перерозподіляти ресурси і забезпечувати безпеку суспільства.

1. Алисенов А.С. Проблемы экономической безопасности в процессе интеграции налоговых систем России и Казахстана: Дис... канд. экон. наук: 08.00.05. — М., 2004. — 165 с.

2. Андрущенко В.Л. Податкова держава: генезис, концепція, еволюція// Світ фінансів.— 2008.— №3. — С. 7—14.

3. Анищенко А.А. Противодействие налоговым преступлениям как механизм обеспечения экономической безопасности: Дис... канд. экон. наук: 08.00.05. — М., 2006. — 163 с.

4. Гаджиева Л.Э. Налогообложение как особый системный инструмент государственного регулирования экономической безопасности России: Дис... канд. экон. наук: 08.00.05. — М., 2003. — 176 с.

5. Історія оподаткування: Навч. посібник / Ф.О. Ярошенко, П.В. Мельник, В.Л. Андрущенко, В.М. Мельник. — Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. — 242 с.

6. Нікітішин А.О. Еволюція наукових поглядів на призначення і роль оподаткування в системі суспільних відносин // Актуальні проблеми економіки.— 2011.— №1. — С. 26—32.

7. Онишко С. Розбудова політики податкової безпеки в Україні // Науковий вісник Національної академії ДПС України.— 2007.— №3. — С. 103—108.

8. Онишко С., Новицька О. Податкова складова економічної безпеки України // Науковий вісник Національної академії ДПС України.— 2004.— №5. — С. 10—14.

9. Цимбал П.В. Виникнення та розвиток Податкової системи Київської Русі // Науковий вісник Національної академії ДПС України.— 2004.— №4. — С. 203—209.

10. Цимбал П.В. Податки в Україні за Часів Речі Посполитої: правовий аналіз // Науковий вісник Національної академії ДПС України.— 2005.— №1. — С. 133—136.

11. Цимбал П.В. Податки часів Запорізької Січі // Науковий вісник Національної академії ДПС України.— 2005.— №2. — С. 101—107.

12. Цимбал П.В. Податкова політика України за існування Української Народної Республіки, Гетьманату та Директорії: історико-правовий аспекти // Науковий вісник Національної академії ДПС України.— 2004.— №5. — С. 259—263.

13. Янжинова Н.А. Влияние института налогообложения на развитие и обеспечение экономической безопасности депрессивного региона России: на примере Республики Калмыкия: Дис... канд. экон. наук: 05.13.10. — М., 2006. — 159 с.

14. Ярошенко Ф.О., Павленко В.Л. Історія податків та оподаткування в Україні: Навч. посібник. — Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. — 240 с.

Стаття надійшла до редакції 9.07.2012.